

FREUD ÉS LUKÁCS

Lendvai L. Ferenc

Nincs adatunk arra nézve, hogy Sigmund Freud olvasta-e Lukács műveit. Hogy Lukács György olvasta Freudot, erre nézve rendelkezünk adatokkal.

A fiatal Lukácsnak szinte lehetetlen volt nem találkoznia Freud műveivel. Hiszen Budapesten Freud óriási hatást tett, lelkes hívőkre talált, s művei a tízes években sorra megjelentek magyar nyelven is. Magyarok vagy magyar származásúak voltak Freud közeli munkatársai vagy tanítványai közül: mindeneke-lőtt Ferenczi Sándor és Radó Sándor, továbbá Alexander Ferenc (Franz) és sógora, Révész Géza, s hogy még egy nevet kiemeljünk, Róheim Géza is. Ferenczi és Radó részt vettek az Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, ill. az Imago szerkesztésében, s Ferenczi hatására Freud 1917-ben esszéjét írt a budapesti Nyugat számára. Róheim Géza arra vállalkozott, hogy Freud hatása alatt átfogó kultúrantropológiai elméletet dolgozzon ki, s különösen, hogy fölkutassa — Bronislaw Malinowski ellenében — az Ödipusz-komplexus meglétét a primitív népeknél is. Alexander és Révész pedig már csak azért is fontosak számunkra, mert, mint közismert, a Lukács család és az Alexander család között volt bizonyos érintkezés — jöllehet ez a kapcsolat a fiatal Lukács Györgyöt inkább taszította, semmint vonzotta. Freud, és módszere, a pszichoanalízis tehát jól ismert volt Budapesten általában is, s ezen túlmenően azokban a körökben is, melyekben a fiatal Lukács mozgott.

Lukács 1918 előtti műveiben azonban hiába keressük Freud nevét. Ez azonban nem kell hogy megtéveessen bennünket: hiába keresnénk bennük mondjuk Georges Sorel vagy akár Szabó Ervin nevét is, holott pontosan tudjuk, hogy ők igazán nagy hatással voltak a fiatal Lukácsra. Van azonban két adatunk, amelyek mutatják, hogy a fiatal Lukács ismerte Freudot. Az egyik még 1911-ből. Barátjához, a zseniális tehetséget ígérő, de fiatalon elhunyt, Lukácsra azonban jelentős hatást tett művészetfilozófushoz, Popper Leóhoz írt, 1911. február 11-i levelében Lukács — többek között — beszámol arról, mi-

lyen választ adott neki volt szerelme, Seidler Irma, A lélek és a formák német kiadásának akkor még csak tervezett dedikációjával kapcsolatban. Lukács ugyanis megírta neki, hogy a könyv a magyar kiadáshoz képest két "régén tervezett" esszével kiegészítve fog németül megjelenni, s Irma, aki egyébként a nyíltan neki szóló dedikáció tervéhez boldogan és örömmel járult hozzá, félreolvasta e szavakat, és arra kérte Lukácsot, hogy álljon el a "regénytervezet" megvalósításától, illetőleg közzétételétől. Lukács, mint Poppernek írja, a félreolvasásban Irma rossz lelkiismeretének megnyilvánulását fedezte föl, s ehhez zárójelben a következő megjegyzést fűzi: "egészen Freud/1/esen". Vagyis hogy a félreolvasás magyarázatát minden bizonnyal Freudnak a mindennapi élet pszichopatológiájáról kifejtett, ismert elméletével lehet megmagyarázni. Az utalás jellege kétségtelenné teszi, hogy ezt az elméletet Lukács már megtárgyalta Popperrel, ami nem is csodálható, hiszen Popper úgynevezett "félreértésemélete", amely szerint az emberek, s nevezetesen a művészek, mást fogalmaznak meg tudatosan, mint amilyen hatást tudattalanul kifejtenek, s amellyel Popper a művészi hatást általánosságban magyarázta, nyilvánvalóan érintkezik Freud jelzett elméletével.

A másik adat 1918-ból származik. A Balázs Béláról szóló összegyűjtött tanulmányainak (Balázs Béla és akiknek nem kell, Kner, Gyoma 1918) előszavában Lukács hosszan vitázik Babits Mihállyal, a kiváló magyar költővel és irodalomárral. Itt többek között azt írja, hogy Babitsnak a német kultúra bizonyos vonásaival szembeni elfogultságát "a ma divatos psychologia komplexumnak nevezné", s szükségesnek látja, hogy "— ismét a divatos psychologia nyelvéen szólva — ezt az immár felismert komplexumot behatóbb analízisnek vessük alá". Nem férhet hozzá kétség, hogy az ironikus utalások Freud elméletére, ill. a pszichoanalízisre vonatkoznak. Lukács bosszúságát Babitscsal és Freuddal kapcsolatban nyilván az fokozta föl, hogy ugyanitt vitatkozik Babits amaz állításával is, mely "Kant kategorikus imperatívusának lényegét abba a mondatba sűrítette össze, hogy ez az állam tekintélye előtt való feltétlen meghajlást, az egyén lelkiismeretének feltétlen alárendelését az általános parancsának jelenti; 'a kategorikus imperatívus nem tűri a miért?-et. A ne kérdezd, miért, a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál ekként filosofiai alátámasztást nyer', mondja /.../" Márpedig Freud azt írja a Totem és tabu előszavában, hogy "a tabu tulajdonképpen még nálunk sem vészett ki; negatív fogalmazásban s más tartalommal ugyan, de lélektani természete szerint nem más ez, mint Kant 'kategorikus imperatívusza', amely kényszer módjára igyekszik hatni, és minden tudatos indokolást visszautasít". (Magyar kiadás: 6.

o.) A könyvet épp ebben az évben adták ki magyarul, a Shakespeare "Vihar"-jából vett idézetet Babits fordításában adva vissza.

Lukács tehát egyszerre fedezhetett föl Freudban számára rokonszenves és ellenszenves vonásokat. Freud életfölfogásának konzervativizmusa, a Goethe iránti tisztelete (később mindketten megkapják majd a Goethe-díjat), a Freud műveiben megnyilvánuló Schopenhauer- és Nietzsche-hatások — mindez nyilván rokonszenves volt számára. Láttuk, hogy legalábbis érdekesnek tartotta a mindennapi élet pszichopatológiájának elméletét, hiszen, egyébként is, maga is hosszas elemzéseket szentelt mind fiatalkori, mind öregkori esztétikájában a mindennapi élet problémakörének; a Poppertől átvett "félreértésemélet" pedig, tudjuk, később egyik forrása lett "a realizmus győzelme" néven számon tartott lukácsi gondolatnak. A pszichoanalízis által javasolt "katartikus gyógy mód" szintén mutat bizonyos párhuzamosságot Lukács katarzis-elméletével, amelynek pedagógiai megfelelőjét, jóval később, majd Makarenko úgynevezett "robbantás-elvében" fogja fölfedezni. Miért hát végül az ironikus elutasítás? Nos, kétségtelen először is, hogy Freud mindenekelőtt olyanok körében hatott Budapesten, akikkel Lukács nem rokonszenvezett, olyan körökben, melyeket Lukács mint a századforduló alapvetően pozitivistikus, ahogyan ő mondta, "impresszionista" irányzatait utasított el: a Nyugat és a Huszadik Század pszichologizáló és szociologizáló, a — hogy Schelling kifejezését használjuk — lapos "fölvilágosító" (Aufklärerei) képviselőinek körében. Ám — túl a személyes rokon- és ellenszenveken — kétségtelen az is, hogy a fiatal Lukács fő törekvése általában is a pszichologizmus elleni harc volt; egy nagy, metafizikai és vallásos megalapozottságú filozófia kidolgozása (elsősorban éppen Kant és Hegel szellemében), s nemcsak Simmelt, de még Diltheyt is azzal vádolta, hogy túl sok engedményt tett a pszichologizmusnak.

A későbbiekben tovább mélyül a szakadék, mely Lukácsot megakadályozza Freud megértőbb tanulmányozásában. (Lukács áttérése a marxista álláspontra önmagában nem lett volna akadály, hiszen többen is megkísérelték Marx és Freud összeegyeztetését — így a húszas—harmincas években a később elfeledett, majd a hatvanas évektől újra fölfedezett Wilhelm Reich —, és valóban, Lukács álláspontja sokáig még lényegében csak a korábbihoz hasonló, a pszichoanalízist ironikusan kezelő marad.) Freudnak a Massenpsychologie und Ich-Analyse c. művéről a Die Rote Fahne 1922. V. 21-i számában megjelent recenziójában Lukács többek között még azt írja, hogy a szerző kétségtelenül "tisztességes kutató", mégis, bár "a freudi pszichológia egyrészt bizonyos fokú haladást jelent a közönséges pszichológiához képest, másrészt viszont /.../ nagyon is alkalmas rá, hogy tévutakra vezesse mindazokat, akik nem ké-

pesek átlátni a társadalmi jelenségek összességét"; elsősorban azért, mert "— teljességgel kritikátlanul — mint időtlen östényt fogja fel a késői kapitalizmus emberének érzelmi életét". (Vö. Magyar Filozófiai Szemle 1985/1—2. sz., 233—234. o.) Egy 1931-es írásában: "A Dosztojevszkij-hagyatékról" Lukács a következőket írja: "Magától értetődően mindenestül elutasítjuk az egész polgári hőskultuszt, azt a pszichológiai 'lélekvádalkálást', amit ilyen esetekben a polgári filológia és irodalomtörténet űzni szokott. Számunkra például tökéletesen egyre megy, hogy Dosztojevszkijnek volt-e 'kasztrációs komplexusa' vagy sem, és úgy véljük, hogy Freud professzor előszava a hagyatéknak pszichoanalitikai értékléséről legfeljebb orvosi, de semmiképpen sem irodalomtörténeti szempontból lehet érdekes. (E sorok írója nem tartja magát illetékesnek, hogy megítélje az ilyen kutatások orvostudományi értékét; elég azonban irodalomkritikusnak vagy irodalomkutatónak lenni ahhoz, hogy világosan megítélhessük az ilyen kutatások módszertani haszontalanságát az irodalom megismerése szempontjából.)" (Esztétikai írások 1930—1945, 61. o.) Egy másik, 1936-ban keletkezett és 1937-ben megjelent írása: "Stefan Zweig: Novellák" úgyszintén megelégszik azzal az ironikus utalással, hogy "Bécs nemhiába Mach és Freud városa". (Uo. 443. o.) A fordulat kezdetét egy 1939—40-es keletkezésű kézirat jelzi, amely most már nem egyszerűen pszichologizálásról stb. beszél, de így fogalmaz: "igaz ugyan, hogy az imperialista korszak tudománya harcolt az emberi lélek e felaprózása ellen, ám teljesen reakciós alapon (Dilthey 'leíró lélektana', Freud, az 'alaklélektan' stb.)". (Uo. 741. o.)

És a következőkben, a negyvenes—ötvenes években, Freud egyértelműen az imperialista kori reakció egyik fő képviselőjévé lesz Lukács számára. Ez a fordulat Lukácsnak a hitlerizmus, a háborús veszély és az irracionalizmus elleni — alapjaiban természetesen jogos — ideológiai kampányával függ össze. Az ész trónfosztása Freudot csak mint a reakciós Schopenhauer és Nietzsche ugyancsak reakciós utódját tartja számon. Ami korábban, a fiatal Lukácsnál, még pozitívumnak számíthatott Freud megítélésében, az itt, ellenkezőleg, súlyos negatívumként esik a latba. Nincs ebben semmi csodálnivaló. Hiszen az egész mű (előmunkálataival és minden hozzá kapcsolódó írással együtt) nem más — és éppen legjobb részeiben, mint a Schopenhauer-, Nietzsche-, Kierkegaard-kritika, nem más —, mint Lukács fiatalkori eszményképeinek szinte mazochisztikusan eltúlzott önkritikája. Hogy a náciizmus elleni jogos gyűlölet mennyire rányomja bélyegét Lukács ítéleteire, azt Freuddal kapcsolatban egyik Mann-tanulmánya mutatja leginkább: "A modern művészet tragédiája" című (1948), amely a Faustus-regényt elemzi, egyébként a tőle megszokott magas

színvonalon. Ebben Lukács azt állítja, hogy "Nietzsche és Spengler, Freud és Heidegger, minden helyi német vonásuk ellenére, nemzetközi jelenségek voltak", ámde éppen "legkiütközőbb, legiránymutatóbb alakjai mindannak, ami az imperialista kor szellemében végzetes volt"; sőt, éppen ezért "kizárólag németek a modern reakció karvezetői, Schopenhauer és Wagner, Nietzsche és Freud". (Lásd Német realisták, 281., 304. o.) Az irracionalizmus és annak veszélyei elleni kampány itt minden más szempontot elnyom, és Lukács megengedhetőnek véli ezt a luxust, mivel, mint mondtuk, ezzel voltaképpen saját egykori ideáljai, tehát saját egykori önmaga ellen harcol.

Lukács késői nagy, összefoglaló jellegű művei, ha ezt az éles hangot nem is használják, látszólag visszatérnek csupán a korábbi, ironikus elutasításhoz. Az esztétikum sajátossága például egy helyütt ezt mondja: "A Freud vagy Jung pszichológiájából levont esztétikai következtetések annyira excentrikusak, megalapozatlanok és hibásak, hogy semmilyen eredményre nem vezetne, ha vitába szállnánk velük." Másutt pedig ezt mondja, tudat és tudattalan viszonyáról írván: "Ennek már a viszonylag józanabb és — legalábbis tudatos szándékai szerint — tudományosságra törő Freudnál is olyan tendenciája van, hogy az ember minden lehetséges megnyilvánulási módját e kozmikus hatalom alárendelt 'felépítményének' egyik fajtájaként tekintsék." (Vö. I. köt. 82., II. köt. 121. o.) Itt azonban mégiscsak megjelenik tehát, az ironikus elutasítás mellett, egyfajta tudományos polémia lehetősége is a freudi emberképpel. E polémia lényege, mint látható, annak elutasítása, hogy a Freud — vagy a freudizmus — által adott emberkép nem történelmi jellegű, s az emberlétről annak minden korszakára nézve egyformán érvényes antropológiai leírást akar adni, illetőleg az általa adott leírást minden emberi szituációra és korra nézve egyaránt érvényesnek tartja. Nyilvánvalóan ez kell hogy legyen minden marxista kritika lényege a freudizmussal szemben; mint ahogyan megfordítva, Freud fő kifogása sem az volt a marxizmussal szemben, hogy az materialista vagy akár úgymond "gazdasági" materialista jellegű tanítás, hanem az, hogy Marxnak a társadalmi-történelmi fejlődésre vonatkozó állításai "nem is materialisztikusan hangzanak, hanem inkább úgy, mint annak a sötét hegeli filozófiának lecsapódásai, melynek iskoláját Marx is megjárta". (Neue Folge von Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Wien 1933, 246 sk. o.) Azt várnánk mármost, hogy az Ontológia majd kibontja ezt a tudományos polémia-át, s megkísérli fölhasználni az emberi-társadalmi lét leírásánál mindazt, ami a freudizmusból mégis átvehető.

Az Ontológiában azonban hiába keresünk Freud-elemzéseket, vagy akár a freudizmussal szembeni polémia-át, sőt, jóformán még utalásokat is Freudra vagy

a freudizmusra. Pedig mind a párhuzamok, mind a polemikus lehetőségek is mondhatni ordítóan kínálják magukat! Az emberi élet, és különösen a mindennapi élet reprodukciójának leírásánál óriási mértékben lehetne támaszkodni (persze: a freudi, lényegileg valóban naturalisztikus fölfogás történelmietesítő dinamizálásával) freudi kiindulópontokra; s hát hiszen ahhoz is szinte vannak kell lenni, hogy ne vegyük észre a párhuzamot a tudattalanról (vagy nem-tudatosról) szóló freudi elmélet és a Lukács által oly kedvelt marxi evangélium-parafrázis, a "sie wissen es nicht, aber sie tun es" elve, vagy éppenséggel a fölöttes-én (Über-Ich) freudi és a nembeliség lukácsi koncepciója között! És szinte kínálja magát a pozitivizmushoz erőteljesen kapcsolódó freudi tudományfölfogásnak a kritikája is, mely oly pregnánsan nyilatkozik meg például az Egy illúzió jövőjében. Freud itt lényegileg vallásos-illuzórikus természetűnek nyilvánít minden olyan tanítást, mely lehetségesnek tart az adott társadalmi kereteken való bármiféle túllépést, legyen szó akár a Messiás, akár egyfajta "aranykor" eljövételéről. És jóllehet elismeri, hogy az illúzió nem mindig és nem föltétlenül tévedés, tévedni pedig a tudomány is tévedhet, mégis merev választóvonalat húz az egymással szembeállított ideológia illúziói és az illúzióktól mentes, az emberi haladást egyedül lehetővé tevő, az emberiség problémáit végül is egyedül megoldó tudomány közé. Lukács az Ontológia első lapjátói az utolsóig polemizál az effajta nézetek ellen!

Mindehelyett a "Prolegomená"-ban ennyit találunk: "A meghatározottságnak ez a kizárólagossága még ott is szükségképpen torzulásokhoz vezet, ahol a biológiai determináltság kétségbevonhatatlan, mint például az emberi élet folyamatában. E hamisan általánosító egyeduralom veszélyeire a legjobb példa a pszichológia, elsősorban a manapság annyira népszerűvé vált, úgynevezett mélypszichológiák, a freudizmust is beleértve." (Magvető kiadás, 28—29. o.) Ennyivel akarta volna Lukács Freudot és a freudizmust elintézni? Biztosan állíthatjuk, hogy — nem. Az öreg Lukács kezelőorvosának, dr. Werkner Jánosnak emlékezése szerint (magnetofonszalagon a Lukács-Archívumban) Lukács életének utolsó heteiben, amikor az idős filozófus már bizonytalanul mozgott, Jánossy Ferenc csinált rendet az íróasztalán. Nagy meglepetésére a könyvhalmomból Freud-művek kerültek elő, melyek, köztük a Die Psychopathologie des Alltagslebens, a Totem und Tabu, a Massenpsychologie und Ich-Analyse, a Die Zukunft einer Illusion ma is egy külön polcon találhatók Lukács változatlanul hagyott dolgozószobájában, a filozófus utolsó olvasmányainak sorában. Hogy milyen mértékben tudta újraolvasni őket, nem tudhatjuk. Hogy mindeneset-

re szándékában volt az újraolvasás, és — nyilvánvalóan — az anyag földolgozása az Ontológia elemzéseiben, nem kétséges. Csak sajnálni lehet, hogy erre a határtalanul izgalmas szintézis-kísérletre Marx és Freud között — nem került már sor. A Freud és Lukács életművében rejlő párhuzamosok már tényleg csak a végtelenben találkoznak.